

İslam Siyaset Düşüncesi'nde Hükümdar-Ulema İlişkilerini Siyasetnamelerden Okumanın İmkânı Enes ŞAHİN*

Özet

Siyasetin bir tarafıyla bilinen bir tarafıyla yapılan bir iş olduğu malumdur. Bu durum siyaseti aynı anda hem ilim hem de sanat haline getirir. Klasik dönemde ilim anlayışının modern dönemin aksine çok daha geniş bir değerlendirme biçimine sahip olması farklı ihtisas sahalarındaki ulemayı siyaset ilmi ile de iştiğal etmeye iter. Bu doğrultuda neşredilen siyasetnamelerde hükümdar-ulema ilişkileri eserlerin değışmez unsurlarından biri haline gelir. Alimler bir taraftan hükümdar-ulema ilişkilerine dair genellemeler yaparken diğer taraftan hükümdarın kendisine yönelik muamelesini de şekillendirmeye çalışır. Bu doğrultuda hükümdar ilme ve alime hürmet etmeye teşvik edilir. Ulemanın ilmî çalışmalarını dünyevî endişelerden bağımsız bir şekilde gerçekleştirebilmesi için maddî refahının sağlanması talep edilir. Gerçek alim sahte alim ayrımına gidilerek hükümdarı kendi şahıs ve grubunu takviye diğerlerini ise tasfiye etmeye yönlendirme çabası gösterilir. Eserlerde hükümdar-ulema ilişkileri bakımından ideal bir yapının idrak ve izahı ile realiteye istikamet verilmesi arasındaki gerilim açık bir şekilde hissedilir. Bu minvalde çalışmada İslam siyaset düşüncesi çerçevesinde telif edilmiş siyasetnamelerde hükümdar-ulema ilişkilerinin ne şekilde ve hangi motivasyonlar etrafında ele alındığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada farklı dönemlerde yaşamış, farklı devletlerin tebaası olmuş müelliflerin siyasetnameleri mukayeseli bir şekilde tetkik edilmiştir. Çalışma neticesinde varılan sonuç siyasetnamelerde verilen tavsiyelerin hükümdarı ulemaya danışmaya teşvik etmek üzerine kurgulandığı, bu eserleri telif eden ulemanın da bir taraftan devletin diğer taraftan şahsiyetinin ikbalini temin etme gayreti gösterdiği olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Bilimi, İslam Siyaset Düşüncesi, Hükümdar, Ulema, Siyasetnameler.

The Possibility of Reading the Ruler-Ulama Relations in Islamic Political Thought from Politicsbooks

Abstract

It is well known that politics is on the one hand a science and on the other a practice. This makes politics both a science and an art at the same time. The fact that the understanding of science in the classical period had a much broader perspective in contrast to the modern period pushed ulama in different fields of specialization to engage in the science of politics as well. In the politicsbooks published in this direction, the relations between the ruler and the ulama become one of the permanent elements of the works. While making generalizations about the relations between the ruler and ulama, ulama also try to shape the ruler's approach towards them. Accordingly, ulama encourage the ruler to respect knowledge and ulama. The ruler is demanded to ensure the welfare of ulama so that they can perform their scientific studies independently of worldly concerns. By distinguishing between true ulama and false ulama, efforts are made to encourage the ruler to reinforce his own person and group and to eliminate others. The tension between the realization and explanation of an ideal structure in terms of the relations between the ruler and the scholars and the direction given to reality is clearly felt in the works. In this direction, this study aims to determine the motivation and nature of the ruler-ulama relations in politicsbooks written within the framework of Islamic political thought. In this direction, politicsbooks written by authors who lived in different periods and were citizens of different states were analyzed in a comparative method. The conclusion of the study is that the advice given in politicsbooks is based on encouraging the ruler to consult ulama, and that the ulama who compiled these works endeavored to ensure the future of the state on the one hand and the prosperity of their personalities on the other.

Keywords: Political Science, Islamic Political Thought, Ruler, Ulama, Politicsbooks.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Kütahya / Türkiye, e-mail: enes.sahin@dpu.edu.tr

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-5974-240X>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Şahin, E. (2023). İslam Siyaset Düşüncesi'nde Hükümdar-Ulema İlişkilerini Siyasetnamelerden Okumanın İmkânı. *Külliyeye*, 4(2), 350-363. DOI: 10.48139/aybukulliyeye.1328325.

Makale Bilgisi / Article Information:

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
16 Temmuz 2023	23 Eylül 2023	Araştırma Makalesi	350-363
16 July 2023	23 September 2023	Research Article	

Extended Abstract

The importance given to science in Islamic thought is well known. Accordingly, the rulers of Islamic states in the classical period supported and protected the ulema. When Islamic political thought is analyzed, it is seen that issues related to science and ulema are given importance in political books. While giving political advice to rulers and explaining the theoretical aspects of politics in these works, the ulema also looked for ways to protect their own existence and position. Thus, the strategy of writing these books gained a two-sided character, serving the welfare politics of the state on the one hand and the ulema on the other. Accordingly, the question this study seeks to answer is the following: How are the relations between the ruler and the ulema dealt with in the political books compiled around Islamic political thought, and with what motivations and tensions are the discourses put forward? To this end, the discourses on the relations between scholars, ulema, and ruler and ulema in political treatises are analyzed comparatively.

The understanding of the scholar in the classical period is quite different from the modern understanding of the scientist. Instead of specializing in a certain subject and being ignorant of others, the intellectuals of the classical period seem to have been engaged in many sciences. This mentality, which sees science as a whole, makes each part of science related to other parts. It tries to analyze and understand each subject in proportion to its relevance to other subjects. An examination of the political book tradition reveals that scholars specialized in many different fields, from linguists to literary scholars, from Sufis to historians, wrote political books. Accordingly, every scholar is also in a position to produce ideas on politics. Ulema expressed these ideas through the political books they wrote. Through these works, they endeavored to be a part of a political idea shaped around the worldview and philosophy of life of the society they belonged to both in their own time and after them.

Ebû Mansur es-Seâlibî considers consultation with the ulama as a necessity for the ruler for the perfection of politics. Ebü'n-Necîb Şeyzerî argues that the ruler's ability to access worldly desires and wishes is high due to the opportunities they have, and this situation may cause them to become lax in religious matters over time. According to him, the way to prevent this is for the ruler to keep the ulama around him and listen to their words. In this regard, Şeyzerî states that the great rulers of the past never kept the ulama away from their assemblies and sincerely accepted their advice and put it into practice. Sa'dî-yî Şirâzî states that a good ruler should not be inclined to act only with what he knows and understands but should be open to education and capable of listening to advice and keeping it. Nizamülmülk considers it essential for the ruler to consult the ulama before taking an important decision in his *Siyasetname*. According to him, the ulama should express their opinions when the ruler consults them, even if their views are opposite to the ruler's. Gazzâlî advises the ruler to keep ulama in his court, and he also states which ulama he should deal with. Ahmed Ez-Zencânî tries to convince the ruler to appreciate the ulama by using rational and religious arguments. Necmeddîn Dâye states that the ruler should respect the ulama and provide for their necessities. Şeyhoğlu Mustafa refers to the hadîth characterizing ulama as the heirs of prophets and glorifies knowledge and ulama with religious evidence. Abdüsselâm El-Amasî considers knowledge as one of the essential requirements for the ruler. Kınalızâde Ali states that a successful ruler should establish a close relationship with the ulama, keep them close to him, prioritize them above the other elements of the society, consult them in all matters, and follow their advice.

In conclusion, it is possible to say that the political novels written within the framework of Islamic political thought, on the one hand, aim to address every ruler about correct politics and state administration by making scientific generalizations, and on the other hand, it is a means of explaining the advice and demands of the author towards his ruler.

Giriş

Siyasetin bir cephesi ile ilim bir cephesiyle faaliyet olduğu mütearifedir. Söz konusu siyaset olduğunda nazariyeler ameliyeye dönüşmediği sürece bir mana ifade etmenin imkânını bulamaz. Teorinin başladığı işin pratikte karşılık bulması bir siyasal zihniyeti kemâl erdirebilir. Bu doğrultuda siyaset hem bilmeyi hem de yapabilmeyi zarurî bir hale büründürür. Yalnızca bilmek yetmediği gibi yapabilme istidadı da tek başına bir kıymete sahip olmaz. Siyaset bilen ile yapanın iş birliği neticesinde kemâl mertebesine ulaşır. Devleti idare etmek bu doğrultuda hem zanaat hem de sanat olarak görülebilir. Zanaat olarak siyaset vakıanın öğrenilebilen, ilmî cephesini ifade ederken sanat olarak siyaset Türk siyaset düşüncesinde kut kavramı etrafında izah edilen kabiliyet cephesini ortaya koyar. Bu meyanda devleti idare etme sanatının sırrına vakıf hükümdarlar ile idare etme zanaatının ustası ulema birbirini tamamlayarak bir sistemin çalışmasını sağlayan saat dişlileri gibi telakki edilebilir. Bununla beraber hükümdarın mutlak egemen pozisyonu onun yüzünü bir taraftan doğru kararlar alabilmek için ulemaya döndürürken diğer taraftan idareyi kendinden başka aktörlerin söylemleri ile gerçekleştirmek suretiyle zımnen de olsa paylaşıyor olma pozisyonundan dolayı ulemadan uzaklaştırır. Bu durum da hükümdarın çevresindeki ulema için bir dilemmaya dönüşür. Ulema için hükümdarla iyi ilişkiler kurmak bir cephesiyle onu idare etmek suretiyle devleti de idare etmenin imkânını sağlarken diğer cephesiyle hükümdarın bu durumdan rahatsızlık duyması halinde varoluşsal bir soruna intikal edebilir. Bundan dolayı ulema için hükümdar ile ilişkiler, kıldan ince kılıçtan keskin bir köprüden geçmeye benzer.

İslam siyaset düşüncesi tetkik edildiğinde bu düşünce geleneği etrafında telif edilen siyasetnamelerin ilim ve ulemaya dair meselelere hususî bir yer açtığı müşahede edilir. Ulema, siyasetnameler vasıtasıyla hükümdara siyasî tavsiyeler verip, siyasetin nazari cephesini izah ederken aslında kendi varlığını ve pozisyonunu muhafaza etmenin yollarını da arar. Böylece siyasetnamelerin inşa politikası, müellifi olan ulema için adeta bir ikbal siyasetine dönüşür. Bu çerçevede çalışmada cevabı aranan soru *İslam siyaset düşüncesi etrafında telif edilen siyasetnamelerde hükümdar-ulema ilişkileri ne şekilde ele alınmış ve ortaya konan söylemler hangi motivasyon ve gerilimler doğrultusunda tesis edilmiştir?* sorusu olacaktır. Bu doğrultuda çalışmada siyasetnamelerde ilim, ulema ve hükümdar-ulema ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair söylemlerin ortaya konduğu bahisler mukayeseli şekilde tetkik edilecektir.

1. Klasik Dönem İslam Düşüncesinde İlim, Alim ve Siyaset

Klasik dönemde ulema fikriyatının modern bilim insanı anlayışından çok daha farklı olduğu malumdur. Modern öncesi dönemde ihtisas sahaları arasındaki sınırlar modern döneme nazaran çok daha belirsiz ve geçişken bir mahiyette olur (Çiftcioğlu, 2009, s. 194). Klasik devrin entelektüelleri tetkik edildiğinde aynı kişinin pek çok ilimle iştiğal ettiği müşahede edilir. Aynı kişi bir taraftan tefsir telif ederken diğer taraftan şuaradan olur. Tarihle alakalı eserler kaleme alıp müverrih olarak anılırken siyasetname telif ederek siyasal alana müdahil olma gayreti gösterir. Türk düşünce tarihinin kurucu simalarına hızlı bir bakış dahi meseleyi aşikâr kılar. Türk tasavvuf geleneğinin en büyük hâcesi olarak görülebilecek Mevlâna, Hanefî fukahası tabakatlarında kendisine yer bulur (Öngören, 2004, s.

441). Akıncı Medresesi'nde oğluna Hanefî fıkhnın en büyük eserlerinden *Hidaye*'yi (Kallek, 1998, s. 472) okuturken fıkhnı çehresiyle kendisini gösterir (Ahmed Eflâkî, 2006 s. 426). Kaleme aldığı *Mesnevî*, onu şuaranın büyüklerinden biri yapar. Bu durum modernleşme devrinde dahi değişmez. Türk entelektüel geleneğinin asrîleşme devrindeki kutbu olarak görülebilecek Cevdet Paşa; *Tarih-i Cevdet*, *Tezâkir*, *Ma'rûzât*, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi* ve *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* ile müverrih; *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn* ile mütercim; *Belâgat-ı Osmâniyye* ve *Kavâid-i Osmâniyye* gibi eserler ile filolog; *Mi'yâr-ı Sedâd* ile mantıkçı; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti*'nin reisi olarak fakih cepheleriyle kendisini gösterir. Bu devrin entelektüelleri pek çok ilimde mahir olmayanın hiçbir ilimde mahir olamayacağı kanaatinde gibidir. İlmi bir bütün olarak gören bu zihniyet ilmin her faslını diğer faslı ile alakadar kılar. Her meseleyi diğer meselelerle alakası nispetinde tetkik ve idrak etme gayreti gösterir.

Dinî ilimler dışında kalan ilim sahasının başını ilm-i siyaset çeker. Diğer ilimler siyasetin hem ilmî hem de fiilî cephesine kattıkları değer ölçüsünde kıymet görür. Müellifler ihtisas sahibi oldukları saha üzerine telif ettikleri eserlerde çalışmalarının önemini izah ederken eserin devlet, cemiyet ve siyasete ne tür katkılar yaptığını dile getirerek meseleyi vuzuha kavuşturur. Devlet, cemiyet ve siyasete hayrı olmayan bir ilmin fikir hayatında kıymet görmesi zannedildiği kadar kolay olmaz. Örneğın Na'imâ Mustafa Efendi (2014, s. 2) *Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn* serlevhali eserinde kadim devirlerden beri hükümdarlar nezdinde tarih ilminin hususî bir öneme sahip olduğunu söyleyerek eserini kıymetlendirme gayreti gösterir. Nâ'imâ (2014, s. 6) tarih ilmi için "*Gehî İzâh-ı sırr-ı devlet eyler/Beyân-ı hâl-i mülk i millet eyler*" diyerek tarihi siyaset bilimine yaklaştırır. Bu meyanda Niğdeli Kadı Ahmed'in tarih ilmi için söyledikleri siyaset bilimi için aktüel hale getirilebilir: Siyaset ilimlerin şahı diğerleri reayadır. Hal böyle olunca alimler hangi sahada mütehasıs olursa olsun ilm-i siyaset onlar için bir merhale olur. Her alim aynı zamanda siyasete dair de fikir üretecek bir pozisyona erişme gayreti gösterir.

Ulemanın siyasete dair fikriyatını ortaya koymasının imkânını sağlayan unsur ise siyasetnameler olur. Siyasetnameler hükümdar ve devlet adamlarına devlet, cemiyet, siyaset, iktisat ve yönetim gibi konularda malumat vermek; ideal bir yönetimin hangi mahiyet ve keyfiyette olması icap ettiğine dair fikirler sunmak ya da devlet ve siyaset hususunda var olan duruma dair tetkik, tespit ve teklifleri ortaya koymak maksadıyla telif edilen eserlere verilen ortak isimdir. Siyasetnameler tetkik edildiğinde bu eserlerde genel olarak devletin nasıl idare edileceğine dair ortak kabuller ve ilkeler, hükümdarın sahip olması icap eden hususiyetler, hükümdarın vazife verirken hatırda tutması gereken meseleler, hükümdarların siyasal manada dinî ve dünyevî sorumlulukları, cemiyetin hükümdarla olan ilişkisi ve siyasal vazifeleri gibi hususların ele alındığı müşahede edilir (Adalhoğlu, 2009, s. 304). Halil İnalçık'a göre (2016, s. 15-24) İslam öncesi Hint-İran siyasetnameleri, İslam siyasetname geleneğinin oluşmasında etkili olmuş, bu düşünce geleneğindeki siyasetin ahlakî bir mesele olarak tasavvur edilmesi yaklaşımı İslam siyasetname geleneğinde de muhafaza edilmiştir. Ömer Dinçer'e (2018, s. 31) göre ise siyasetnameler belli bir dinî ya da ahlakî tutum etrafında teşekkül ettirilse de bir din ya da ahlak kitabı olarak tasavvur edilemez. Orhan Keskintaş (2017, s. 97) siyasetnamelerin hükümdara yönelik siyasal bir eğitim fikri etrafında ortaya

koyulması sebebiyle bu eserlerin pedagojik mahiyeti yüksek eserler olduğunu söyler. İslam siyasetname geleneği tetkik edildiğinde bu eserlerin kaynaklarının alekser Kur'an-ı Kerim, Ehadis-i Nebevî, daha önceki siyasetname müelliflerinin söylemleri, İslam öncesi dönem dahil olmak üzere farklı devlet ve medeniyetleri şahsında tecessüm ettiren hükümdarlara atfedilen sözler gibi unsurlar olduğu görülür (Köse, 2018, s. 40-41; Kömbe, 2018, s. 204). Müelliflerinin kullandıkları kaynak ve usul doğrultusunda bazı siyasetnameler iletmek istediği mesajı iktibaslar yapmak suretiyle aktarırken bazıları daha akli çıkarımlar, nedensellik ilişkileri etrafında ortaya koyar. Bu durum da filozoflardan şuaraya, mutasavvıflardan fukahaya ilimle iştilgal eden her meşrepten ulemaya siyasetname telif etmenin imkanını sağlar.

Bu doğrultuda siyasetname geleneği tetkik edildiğinde çok farklı sahalarda uzmanlığı olan ulemanın siyasetname kaleme aldığına şahit olunur. Ulema siyaset, devlet ve cemiyete dair fikriyatı telif ettiği siyasetnameler aracılığıyla ortaya koyar. Bu eserler vasıtasıyla kendi devrinde olduğu gibi kendisinden sonra da mensubu olduğu cemiyetin dünya görüşü ve hayat felsefesi etrafında teşekkül eden bir siyaset fikrinin parçası olma gayreti gösterir. Bu meyanda Gazzâlî, ikbali endişesi ile ömrünü geçirdiği Selçuklu'nun fiilî siyasetinin zihniyet dünyasını kurgularken Türk dünya görüşü ve hayat felsefesinin de mütemmim cüzlerinden biri haline gelir. Kâtip Çelebi (2016, s. 135-136) *Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel*'i kaleme alma maksadını ortaya koyduğu; "*Sâyesinde âsûde olduğu Devlet-i Aliyye'ye nusret ve şükr-i nimet niyyeti ile tevârihde görüp ve bi'l-fi'l tecrübe ile yakîn hâsıl itdüği mertebe, bu umura müte'allik bir iki varak tesvîd eyleye. Sûretâ darb-ı hadîd-i bârid gibi görünmekle ashâb-ı devlet, kusur-ı himmet sebebi ile teğafül idüp müntefi' olmazlar, bâri yevm-i âhiretde kat'-ı ma'zeret olunmuş ola.*" ifadeleri ile siyasete müteallik tespit ve tavsiyelerini dinî bir mahiyette ele alır. *Balık bilmezse Hâlık bilir* diyerek siyasetname yazmayı ulema için adeta farz-ı ayn mesabesine getirir.

Ulemanın siyasetle iştilgal etme amacı bir taraflıyla mensubu olduğu cemiyet ve devletin ikbal endişesi olurken diğer taraflıyla ulema kendi ikbalini de bu potada eritir. Bir hükümdarı ya da devlet büyüğünü siyasete dair yerinde tespit, hüküm ve nazariyeleri ile etkileyebilen alimlerin hem devlete hem de kendilerine hayrı dokunur. Hükümdarın ihsan ve lütfundan faydalanıp gölgesine giren alimler hem siyaseti yapan eli yöneten akıl olur hem de maddî endişelerden uzak bir şekilde yalnızca ilmi ile iştilgal etmenin imkânını bulur. Ebû Mansur es-Seâlibî'nin (1997, s. 39) şu ifadeleri meseleyi hülâsa eder: "*Söz konusu ulu hükümdarlar filozof ve bilginlere hediyeler akıtmış, onların yetkin ve kaliteli eserler üretmeleri için gerekli olan vakti ve imkânı sağlamışlardır. Böylece ince akıllı mahir kişiler, geçim derdi olmayan dingin bir zihin ile... rahat rahat düşünmüşler*"dir.

Klasik dönem müellifleri devlet ve hükümdar olmasa ilmin yok olacağı hususunda hem fikirdir. Bu meyanda ulemanın kendi ikbali için eser telif etmesi de tenkit edilmez bilakis teşvik edilir. Marifetin iltifata tabi olduğu bir mütearife olduğuna göre iltifat elde etmek için marifet göstermenin bir mahsuru da olmaz. Bu çabanın yeni eserler için bir motivasyon sağlaması klasik dönem ilim fikri için kâfidir. Tüm bu meselelerin etrafında ulemanın siyasetnamelerde hükümdar-ulema ilişkilerini ne şekilde ele aldığı tetkiki de hususî bir manayı muhtevî olur.

2. İslam Siyasetname Geleneğinde Hükümdar-Ulema İlişkileri Söylemleri

Ebû Mansur es-Seâlibî (1997, s. 97-100) *Âdâbu'l-Mulûk* serlevhali siyasetnamesinde hükümdar için ulema ile müşavereyi siyasetin kemâle ermesinde bir zaruret olarak telakki eder. Seâlibî hükümdarın devlet idaresiyle alakalı bir meseleyi başkalarına danışmayı kendisi için zaaf olarak görebileceğinin farkındadır. Bu sebeple hükümdara, alimlere akıl sormayı kendisi için bir zayıflık olarak telakki etmemesini söyler (Ebû Mansur es-Seâlibî, 1997, s. 98). Ona göre müşavere etmek cemiyet tarafından bir zayıflık olarak görülmez bilakis hükümdarın müstebit olmadığına ispatı olarak anlaşılır (Ebû Mansur es-Seâlibî, 1997, s. 98). Seâlibî şu ifadelerle ulemanın devlet ve siyaset için kıymetini aşikârâne bir biçimde ortaya koyar:

“Krallığın kurulmasında, memleketin mamur olmasında hiç kimse onlar kadar faydalı ve etkin olamamıştır. ...Onlar yazdıkları risalelerle devletin düzenini sağlarlar, memleket örgüsünün ipini onlar eğirirler. Saltanatın yücelmesi, devletin sağlam temellere oturması için gayret gösterirler. Mülk onlarla güzelleşir, edebiyat ve nüktenin zirvesine onlarla çıkılır.” (Ebû Mansur es-Seâlibî, 1997, s. 147).

Seâlibî'ye göre hükümdar karanlıktaki ışığın canlıları etrafına çektiği gibi ulema, süleha ve zanaatkarları yanına çeker. Hükümdarın yanında ikbal bulacağını bilen herkes onun yanına varır. Bu meyanda ilmin yükselmesinin de imkânı ancak hükümdarın ilme ve ulemaya kıymet vermesi ile mümkün görülür.

Ebü'n-Necîb Şeyzerî (2013, s. 267) *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk* adlı siyasetnamesinde hükümdarın ellerinde bulundurdukları imkânlar sebebiyle dünyevî arzu ve isteklere erişebilme kabiliyetlerinin yüksek olduğunu ve bu durumun onlarda zamanla dinî hususlarda gevşeklik yaratabileceğini söyler. Ona göre bunun önüne geçmenin yolu hükümdarın ulemayı sürekli olarak çevresinde tutması ve onların sözlerine kulak vermesidir. Şeyzerî bu doğrultuda geçmişteki mütekâmil hükümdarların meclislerinden asla ulemayı uzak tutmadıklarını ve nasihatlerini samimiyetle kabul edip uygulamaya koyduklarını ifade eder. O, geçmişteki hükümdarları alimlerle olan ilişkilerinin mahiyeti çerçevesinde üçlü bir tasnife tabi tutar (Ebü'n-Necîb Şeyzerî, 2013, s. 268). Buna göre bir grup hükümdar alimleri dinlemiş ve onların nasihatleri doğrultusunda dünyevî işleri tamamen dikkat ölçüsünden çıkarmıştır. İkinci grup ise ulemanın nasihatini dinleyerek iç dünyalarında dini bihakkın yaşarken dışarıda devleti en iyi şekilde idare etmeye devam etmiştir. Üçüncü grup ise ulemanın sözüne kıymet vermeyerek maddî hayatı, zevk-ü sefayı merkeze almıştır. Şeyzerî'nin bu üçü arasından tercihi ikinci grup olur ve bu tip bir içsel ve dışsal idareyi bir arada götürme meziyetine ancak Hulefâ-i Râşidîn ve onların yolunu takip eden hükümdarların sahip olabileceğini söyler (Ebü'n-Necîb Şeyzerî, 2013, s. 268).

Sa'dî-ye Şirâzî (2016a, s. 81) Abaka Hân'a yazdığı *Nasihât-nâme*'de adil bir hükümdarın yalnızca kendi bildiği ve anladığı ile hareket etme eğiliminde olmayıp eğitime açık ve nasihat dinleyip onları tutmak hususunda kabiliyetli olması gerektiğini ifade eder. Böylece alime ve sözüne hürmet etmeyi iyi bir hükümdarın hususiyetlerinden biri haline getirir. O ayrıca *Nasihâtü'l Mülûk* serlevhali eserinde hükümdarın ulemaya hürmette kusur etmemesi gerektiği üzerinde durur.

Küllîye

Hükümdarın siyasetini Allah'ın razı olacağı bir şekilde tesis etmesinin yolunun alimleri dinleyerek hüküm vermesi olduğunu ifade eder (Sa'dî-yi Şîrâzî, 2016b, s. 43).

Nizamülmülk (2016, s. 107) *Siyasetname*'de hükümdarın önemli bir karar almadan önce ulemaya danışmasını zarurî olarak değerlendirir. Ona göre hükümdarın meclisinde bulundurduğu ulema, hükümdar kendilerine danıştığı zaman görüşleri hükümdar ile farklı olsa dahi bunu söylemelidir. Çünkü Nizamülmülk'e göre (2016, s. 106) her alimin farklı bir ihtisas sahası olduğundan meselelere farklı şekilde bakıp değerlendirmenin imkânına sahip olur. Ona göre ne kadar çok alimin bir konudaki görüşü danışılıp öğrenilirse o konuda verilecek karar o kadar isabetli olacaktır. Nizamülmülk bir hükümdarın bulunduğu makamın mahiyetinden dolayı her işi, kimseye danışmadan kendi fikriyle yapmak istemesini ise tenkit eder. Aşağıdaki ifadeler onun bu konudaki dinî akıl yürütmesini gösterir niteliktedir:

“Şuradan kıyas, Ademoğulları arasından Hz. Muhammed Mustafa sallallahu aleyhissalatu ve sellem efendimizden daha alim bir kişinin gelmediğini cümle alem kabul eder. Olmuş ve olacak olanı görece kadar kendisinde var olan o engin ilme; göklerin ve yerlerin, cennet ve cehennem, levh ü kalemin, arş ü kürsünün ve bu ikisi arasındakilerin kapılarının kendisine açılmasına; Cebrail aleyhisselamın kendisine varıp vahiy getirmesine; olmuş ve olmakta ısrarkar olanlardan onu haberdar kılmasına; bir böyle nice erdem ve gösterdiği mucizelere rağmen Allahü Teala ona: “Ya Muhammed, bir işi yapacağında yahut bir meseleyle karşılaştığında dostlarıyla istişare eyle” diye buyurmaktadır. (Ali İmran; 1 53) İşte bunlardan ötürüdür ki Hz. Muhammed aleyhisselam istişareye ihtiyaç duyduktan sonra diğer insanların istişare etmemesi söz konusu bile olamaz.” (Nizamü'l-Mülk, 2017, s. 128).

Nizamülmülk (2016, s. 107), hükümdarın ulema ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği hususundaki bu nazârî hükümleri verdikten sonra fiili duruma da değinir ve Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın bu husustaki meziyetlerini över.

Gazzâlî *Nasihatu'l-Mülûk*'ta hükümdara meclisinden alimleri eksik etmemesini tavsiye ederken hangi alimlerle muhatap olması gerektiğini de ifade eder (İmam-ı Gazâlî, 2016, s. 54). Buna göre hükümdarın kendileri ile muhatap olduğu ve müşavere ettiği alimler samimi ve ilimleriyle amel eden kişiler olmalıdır. İlmi araçsal bir şekilde kullanıp bir menfaat aracı olarak gören, hükümdarla olan ilişkisini ondan gelecek imkânlarla ulaşmak için tesis eden, tek mahareti hükümdarın yüzüne duyulmamış övgüleri sıralamaktan ibaret olan sözde alimlerden hükümdar uzak durmalıdır (İmam-ı Gazâlî, 2016, s. 54). Bu tip kişiler hükümdarı överek yanlarına çeker fakat tavsiyelerini devlet ve milletin ikbali için değil kendi şahsiyetinin menfaati için verir. Bu durum kendisiyle beraber hükümdar ve cemiyeti de felakete sürükler. Zira *“Âlimin sürçmesiyle âlem sürçer.”* (İmam Gazâlî, 1974, s. 147). Gazzâlî'nin ulemaya yönelik tenkitlerini *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* serlevhalı eserinde de görmek mümkün olur. (Çelikel, 2013). O *İhyâ'* da gerçek ve sahte alim ayrımı hususunda müstakil bir bölüm tesis eder ve bu bölümde kötü alimlerin özelliklerini uzun uzadıya ortaya koyar (İmâm Gazâlî, 2014, s. 215-279).

Ahmed Ez-Zencânî (2019, s. 240-242) *Kitâbu'l Letâifi'l-'Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye* başlıklı siyasetnamesinde hükümdarı aklî ve naklî deliller kullanarak ulemaya kıymet vermesi hususunda ikna etmeye gayret gösterir. Zencânî'ye göre (2019, s. 241) alimler cemiyet düzenini sağlayan en temel unsur olan dinin muhafızlarıdır. Ayrıca doğrunun yanlıştan, iyinin kötüden, hakikatin safsatadan ayrılmasının imkânını da ulema sağlar. Bundan dolayı Zencânî, hükümdarın ulemayı maddî anlamda da desteklemesi ve zor durumda bırakmaması gerektiğini ifade eder. Bu tavsiyesini de hadis olarak rivayet ettiği şu ifadelerle dinî bir zemine yaslar: “*Resulullah (sav) buyurdu ki: ‘Kim ulemaya ikram ederse, Allah da kıyamet günü ona ikram eder. Kim ki ulemâyı hakir görürse, Allah da kıyamet günü onu insanların önünde alçaltır.’. Yine Hz. Peygamber (sav) buyurur ki: ‘Kim âlime hizmet ederse, bana hizmet etmiş gibidir. Bana hizmet eden de cennettedir.’*” (Ahmed Ez-Zencânî, 2019, s. 241). Böylece Zencânî dolaylı olarak hükümdarın dünya ve ahiret saadetini, devlet ve ahiret siyasetinde kemâlâta ulaşmasının imkânını ulema ile olan alakasına rapteder. Hükümdar alimlere ihşanda bulunup, maddî imkânlarını arttırıp, cemiyet içerisinde daha saygın bir yer edinmelerini sağlar ve onlarla istişarede bulunursa hem devlet hem de ahiret saadetine erişmenin yolunu bulur.

Necmeddîn Dâye (2017, s. 158) *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Meâd* serlevhali eserinde hükümdarın ulemaya hürmet etmesi ve ihtiyaçlarını gidermesi gerektiğini söyler. Ona göre yeni alimlerin yetişmesi için öğrencilerin teşvik edilmesini sağlamak ve öğrencilikleri boyunca ihtiyaçlarını gidermek de hükümdarın vazifesidir. Ayrıca Necmeddîn Dâye (2017, s. 163) hükümdarları, yanlarında kendilerini öven menfaatperestleri tutup gerçek ilim ve sanat ehline kıymet vermedikleri için tenkit eder. İyi bir hükümdarın bundan kaçınıp memnun olacağı şeyi değil, doğru olanı söyleyen yanında tutması gerektiğini ifade eder.

Şeyhoğlu Mustafa (2013, s. 159-175) *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*'da alimleri peygamberlerin varisleri olarak vasıflandıran hadise atıf yapar, ilmi ve alimi naklî delillerle yüceltir. Bunun ardından Gazzâlî ile benzer bir istikameti takip ederek fiiliyata dökülmeyen ilmi gereksiz, ilmi ile âmil olmayan alimi ise cahil olarak görür (Şeyhoğlu Mustafa, 2013, s. 160). “*O ilim ile amel etmez kimseler, mal ve mevki sahibi olmak için ilmi vasıta kıldıklarından, onu vesîle bilirler. Onlar hakikatte âlim değil câhildir.*” (Şeyhoğlu Mustafa, 2013, s. 160) ifadeleri ile ikbal temin aracı olarak ilim ile hayat pratiği olarak ilmi birbirinden ayırır. Şeyhoğlu bu tip menfaatperest alimlerin yalnızca kendilerine değil devlete de zarar verdiği kanaatinde. İlimin kapısı olan hükümdarlara kendilerini sevdiren bu tipler hükümdarlara verdikleri hatalı ve art niyetli tavsiyelerle devlet ve siyasetin istikametini de yanlış yöne iletir. Şeyhoğlu'nun şu ifadeleri meseleyi izaha kabildir:

“*...nefislerinin emrinde olan arzu ve isteklerine uyan bu âlimler kötülükle ...hırsları yüzünden dinlerini dünyaya satarlar ve yaltaklanmakla kendilerini beylerin kapısına atarlar; utanmadan alçakça büyüklerin dergâhına varırlar ve yapmacıklık ile iş yaparlar. Onlar da bunları üstün, faziletli bilirler. Bunlara bağlanırlar ve överler. Beyler kendilerinde nifak olmadığı halde bunların dediği ve yaptıkları her yanlış işi yerine getirirler.*” (Şeyhoğlu Mustafa, 2013, s. 167-168).

Bunun yanında Şeyhoğlu Mustafa bu tip alim görünen cahillerin cemiyet hayatında da problemlere sebebiyet verdiğini söyler. Sapkınlık, bid'at ve hurâfâtın toplumda yaygınlaşmasına sebebiyet veren bu unsurlar itikadını olduğu kadar siyasetini de din merkezli bir şekilde teşekkül ettiren cemiyetin sebepî asabiyetlerini tarumar eder. “...kısaca söylemek gerekirse, dünyada bu yolu tutup halkı sapkınlığa ve bidate, hurafelere sürükleyen bu bölüğün ekserisi kötü yerlerde ve günah işlenen mahallerde cesaretle ortaya çıkar ve taassupluk gösterirler. Bu yüzden zamanı gelince halk arasında büyük fitneler kopar ve haksız yere kanlar dökülür.” (Şeyhoğlu Mustafa, 2013, s. 176).

Şeyhoğlu'nun bu hususta hükümdara tavsiyesi bu tip ilmi kendi menfaati için kullanan ve makam-mevki elde etmesi halinde devlet, millet ve siyaseti ifsat edecek olanları yakınına yaklaştırmaması yönünde olur (Şeyhoğlu Mustafa, 2013, s. 103). Onun bu tespit ve tavsiyelerindeki eleştirel tonun kendisinin devrine baktığında müşahede edip rahatsız olduğu hususlar etrafında şekillendiğini düşünmek mümkündür.

Ahmed bin Hüsameddin Amâsî (2016, s. 417) *Kitâb-ı Mirâtu'l-Mülûk* serlevhali siyasetnamesinde hükümdarlığın mertebelerini izah ederken hükümdara ulema ile ilgili şu tavsiyeleri verir: “*Ulemaya saygı göstermeleri gerekir. Onların öğütlerini dinlemeleri gerekir. Burada kastedilen âlimler ilminin gereğini yerine getiren, öğüt verirken makam ve mevki sahibi olmak gibi dünyevi bir amaç gütmeyen âlimlerdir.*”. Görüleceği üzere Ahmed bin Hüsameddin Amâsî de Gazzâlî ve Şeyhoğlu Mustafa'nın kaygılarına benzer bir kaygı ile bir taraftan hükümdara ulemaya hürmet, muhabbet ve itaati öğütlerken diğer taraftan hakiki ulema ile menfaatperest ulema arasındaki ayrımı yapabilecek ve gerçek ulema hususunda bu tavsiyelere uyacak ayrımı yapabilmeyi de salık verir.

İbrahîm bin Muhammed (2016, s. 194-200) *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe*'de ilmin kıymeti ve ehemmiyetiyle alakalı özel bir bölüm tesis eder. Bu bölümü de neredeyse tamamen Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Resul-i Ekrem'in hadisleri ile teşekkül ettirir. Ulemanın peygamberlerin varisleri olduğu mealindeki hadise atıf yaparak insanların içinde şeref bakımından en üstün olanların peygamber varisi olmaları sebebiyle alimlere ait olduğunu vurgular (İbrahîm bin Muhammed, 2016, s. 194). İlim vasıtasıyla kölelerin hükümdar seviyesine yükseleceği mealindeki hadisle de bu vurguyu pekiştirir. Bunun ardından hükümdarın sahip olması gereken ilimler olarak temel itikadî ve fikhî meselelerle alakalı ilimler, devlet idaresi ve savaş ilmi tespit edilir (İbrahîm bin Muhammed, 2016, s. 199). İbrahîm bin Muhammed'in (2016, s. 200) şu ifadeleri önem arz eder:

“*Bugün akıl sahiplerinin nazarında, makam ve derece hak etmede ilim ve fazilet gibi iki önemli hususun etkinliği inkâr edilemez bir durumdadır. O vasıtayla kişiyi, padişah ve sultanların soyundan olmasa da mülk ve devlet [yönetmeye] müstehak kılar. Hele ki eğer, soy yüceliği ve asalet, ilim ve edeple bir araya gelir ve birleşirlerse devleti yönetmeye hak kazanmış bu iki sıfatla idarecilik için daha uygun ve daha hakkaniyetli olacaktır.*”.

Görüleceği üzere o, nesep asabiyetini devrinin bağlamı doğrultusunda kıymet ölçüsünün dışına çıkarmaz fakat ilim ve ahlakı nesep asabiyetinden bağımsız olarak hükümdar olmaya yeterli görür. İbrahîm bin Muhammed (2016, s. 201-204) bu bölümün ardından müşavere etmenin önemi ve sağlayacağı yararlar hususunda bir

bölümü gene naklî deliller üzerine tesis eder. O, hükümdara doğrudan alimlere danışma, onlarla müşavere etme ya da onlara ihsanda bulunma gibi tavsiyeler vermez fakat eserini telif ederken ortaya koyduğu siyaset söylemediklerini söylediklerinden daha açık ve anlaşılır bir mahiyete büründürür.

Abdüsselâm El-Amasî (2012, s. 51) *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ* serlevhali eserinde ilmi hükümdar için aslî icaplardan biri olarak görür. Abdüsselâm El-Amasî, ilmi hükümdarlığa götüren bir unsur olarak tasavvur ettiğini Hazreti Süleyman üzerinden verdiği bir örnekle ortaya koyar. Buna göre Allah, Hazreti Süleyman'a ilim ya da mülkten birini seçmesini söylemiş, Hazreti Süleyman da ilmi seçince mülk de beraberinde onun olmuştur (Abdüsselâm El-Amasî, 2012, s. 51-52). Yani mülke sahip olmak ilmi yanında getirmez fakat ilim mülkü edinmenin imkânını bünyesinde muhtevîdir. Abdüsselâm El-Amasî'ye göre (2021, s. 52) ilim öyle bir imkândır ki soylu bir ailenin mensubu olmayanları onlardan daha üst bir mertebeye intikal ettirir, hükümdarı etkileyip siyasetini düzenlemek suretiyle alimi devletin asıl yöneticisine dönüştürür. O, "*Hükümdar halka, âlimler hükümdara hükmederler.*" (Abdüsselâm El-Amasî, 2012, s. 52) ifadeleriyle bu fikrini apaçık bir biçimde ortaya koyar. Bu çerçevede ona göre ilimden daha kıymetli bir şey olmaz (Abdüsselâm El-Amasî, 2021, s. 52). Abdüsselâm El-Amasî (2012, s. 52) bu doğrultuda hükümdara ulema ile olan ilişkisinde şu tavsiyeleri verir: "*Demek ki saltanat sahibi olmak ve ülke yönetmek isteyen kişinin âlim olması, ulemaya sevgi ve saygı besleyip yanlarında bulunmaya özen göstermesi; âlimlerin kıymetli sözlerini ve nasihatlerini dinlemesi ve gereğini yapması lâzımdır.*". Abdüsselâm El-Amasî hükümdarın yalnızca ulemaya danışmasını değil aynı zamanda kendisinin de ilimle iştiğal etmesini gerekli görürken aslında hükümdarı ulemaya talebe olmaya da teşvik etmiş olur. Böylece hükümdarı idare etmek suretiyle devletin esas yöneticisi olduğunu ifade ettiği ulema için hükümdar nezdinde ayrı bir alan da tesis eder. Ayrıca o, İslam büyüklerinden çeşitli iktibaslar yaparak da bu tavsiyelerinin dinî meşruiyetini inşa eder. (Abdüsselâm El-Amasî, 2012, s. 52-54). O bir hükümdarın adil bir idareyi tesis edebilmesi için uyması gereken kuralları sayarken de meseleyi ulemaya getirir. Buna göre hükümdarın adil bir siyaseti teşekkül ettirebilmesi için ulemanın meclisine iştirak edip nasihatlerini dikkate alması icap eder (Abdüsselâm El-Amasî, 2012, s. 96). Nasihatini kendi şahsiyeti etrafında veren ulemadan ise kaçınması gerekir "*...çünkü onların gayesi, dünya malından helâl haram ne varsa almaktır.*" (Abdüsselâm El-Amasî, 2012, s. 96).

Kınalızâde Ali *Ahlâk-ı Alâî*'de hükümdarın toplum içerisindeki sınıflara ne şekilde davranması gerektiğini izah ederken ilk olarak ulemayı merkeze alır. Ona göre ulema tabii olarak hayırlı olup aynı zamanda bu hayrı cemiyete de intikal ettirir (Kınalızâde Ali, 2015, s. 480). Cemiyetin içerisinde ulema gündüze benzetilirse diğer unsurlar geceyi ifade eder (Kınalızâde Ali, 2015, s. 480). Bu doğrultuda Kınalızâde, mütekâmil bir hükümdarın ulema ile yakınlık kurması, çevresinden ayırmaması, ulemayı cemiyetin diğer unsurlarından üstün tutması, onlara her hususta danışması ve tavsiyelerine uyması gerektiğini söyler. Bununla beraber Kınalızâde de Gazzâlî, Şeyzerî ve Ahmed bin Hüsameddin'e benzer bir şekilde hükümdarın muhatap olması gereken ulema ile imtina etmesi gereken ulema arasında bir ayırım yapar. Bu ayırım da daha öncekilerde olduğu gibi alimin maddiyat ile olan ilişkisi çerçevesinde gerçekleştirilir. Bu doğrultuda Kınalızâde'ye göre (2015, s. 481) hükümdar amacı maddi çıkar ve menfaat olan alimler ile samimi

ulemayı tıpkı bir sarrafın sahte altın ile gerçek altını birbirinden ayırması gibi ayırabilmelidir.

Gelibolulu Mustafa Âlî *Nushatü's-Selâtin* serlevhali eserinde hükümdarların ulemayı devlet hizmetinde istihdam etmesi ve fikirlerine kıymet vermesi gerektiğini ifade eder. Bilenlerle bilmeyenlerin eşit olmasının muhal olduğu mealindeki Kur'an-ı Kerim ayeti ile de bu söylemin dinî meşruiyet zeminini oluşturur (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2015, s. 101). Ayrıca Yavuz Sultan Selim ve Büyük İskender'in ulemaya verdikleri önem hakkındaki çeşitli rivayetler ile tarihî tecrübeye yaslanır. Hükümdarların ulemaya fikir danışmaktan kaçınmaması gerektiği hususunda Nizamülmülk'ün anlatısını takip ederek Resul-i Ekrem'in dahi kendisine verilen tüm imkânlarla rağmen işlerini ahabına danışmasını kendisine delil olarak gösterir (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2015, s. 105). "*Hükümdarımız insanların ve toplumların sığındığı kişidir. Akıllı ve erdemli insanlardan uzak durması kâmil bir akla uygun değildir.*" (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2015, s. 106) ifadeleriyle fiili duruma dair de dolaylı bir tespit yaparak tavsiyede bulunur.

Kâtip Çelebi *Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel* isimli eserinde bir milleti tesis eden unsurları dört sınıfa ayırır ve bu sınıfları vücuttaki sıvılara benzetir. Nasıl ki vücuttaki sıvıların dengesi ve vazifelerini bihakkın yerine getirmeleri insanı sağlıklı kılıyorsa Kâtip Çelebi'ye göre cemiyeti tesis eden anasırım da dengede olması toplumun devamlılığı için zarurî bir mahiyette olur. Bu doğrultuda ona göre bu dört unsur ulemâ, asker, tüccar ve halktır. Kâtip Çelebi (2016, s. 112) ulemayı vücuttaki kana benzetir. Kanın vücuda gerekli gıdayı taşıması gibi ulema da millete ilmi ile hayatta kalmanın esrarını taşır. Ona göre "*...ilim, ...cemiyetin ayakta kalması ve devamına sebeptir.*" (Kâtip Çelebi 2016, s. 112). Kâtip Çelebi daha sonra toplumun diğer unsurlarını da vücut sıvılarına benzeterek vazifelerini izah eder. Bu meyanda Kâtip Çelebi cemiyet hayatındaki sorunları vücut sıvılarının dengesizliği durumundaki hastalık analogisi ile açıklar. Ona göre bu unsurlar arasındaki dengesizlik toplumda dirlik ve düzenin yok olmasına sebebiyet verir. Hükümdarın vazifesi de dengesizliği izale etmek, ulema da dahil olmak üzere cemiyetin her unsuruna gerektiği ölçüde kıymet verip alan açarak işlevlerini yerine getirmelerini sağlamaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

İslam siyaset düşüncesi çerçevesinde kaleme alınan siyasetnamelerde hükümdara ulema ile ilişkileri hususunda verilen tavsiyeler bütüncül bir şekilde değerlendirildiğinde hükümdar-ulema ilişkilerine özel bir yer ayrıldığı görülür. Farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda, farklı devletlerin tebaası, farklı İslam anlayışlarının mensubu olan fakat İslam siyaset düşüncesi etrafında fikir üretmek bakımından ortaklaşan müelliflerin, bir mesele ile alakalı bağlamsal farklar dışında söylemsel tutarlılığı sağlayabilmeleri bir geleneğin tesis edildiğinin en açık delili olarak görülebilir. Bu doğrultuda hükümdar-ulema ilişkilerine dair söylemlerdeki ortak temalar şöyle hülasa edilebilir: Hükümdar ilme kıymet vermeli, ulemaya ilmi sebebiyle saygı duymalı, çevresinden ulemayı eksik etmemeli, ulemanın her türlü hususta fikrine başvurmalı, ulemanın verdiği tavsiyeleri dikkate almalı, başkalarının fikirlerine başvurmayı kendisi için zayıflık olarak görmemeli, kibirli olmamalıdır. Ayrıca bazı eserlerde gerçek alim-sahte alim ayırımına gidildiği görülür. Buna göre hükümdarın yanında menfaat temin etmek için değil devlet ve

cemiyete hizmet etmek maksadıyla bulunan, samimi, ilimleri ile hayatları tutarlılık arz eden kişiler gerçek ulemayı ifade eder. Hükümdarın yanında bulunma sebebi şahsî çıkarını temin olan, verdiği tavsiyeleri devlet ve cemiyet için değil kendi menfaati için veren, ilmi ile amel etmeyen kişiler ise sahte ulema olarak görülür. Sahte alim samimiyetten uzak olduğu için hükümdara hakikati değil duymak istediği şeyleri söyler. Böylece hükümdar tarafından benimsenerek yanında yer alma gayreti gösterir. Gerçek alimler ise hükümdarların fikriyatının aksi yönde olsa bile görüşlerini açıkça söylemekten çekinmez. Siyasetname müelliflerine göre hükümdar gerçek ulema ile sahte ulemayı birbirinden ayırt edebilmeli, gerçek ulemayı yanında bulundurmalı, onların dertlerine derman olmalı, maddî olarak herhangi bir endişeye sahip olmayacak hale getirmelidir. Sahte ulemanın ise çevresinde olmasına ve siyasal süreçlere etki etmesine mâni olmalıdır. Çünkü gerçek ulemanın tavsiyelerine uymak devlet ve siyaseti doğru bir istikamete intikal ettirirken sahte ulema kendisi ile beraber devlet ve cemiyete zarar verir. Koçi Bey'in (1994, s. 39-40) ifade ettiği üzere "*İntizâm-ı hâl-i ulemâ, mühimmât-ı din ü devlettir*".

Çalışma doğrultusunda dikkat çeken bir diğer husus ulemanın eser yazma motivasyonu ile alakalıdır. Siyasetnameler tetkik edildiğinde ulemanın bu eserler vasıtasıyla devlet, cemiyet ve siyasetle alakalı teorik yaklaşımlar ortaya koydukları ve genel hükümler verdikleri görülür. Bir siyasetname müellifi eserinde *Hükümdar şu durumda şu şekilde davranmalıdır*. tespiti yapıldığında buradaki hükümdarın belli bir hükümdarın şahsiyeti değil genel manada hükmedenin makamı olduğu kabul edilir. Bu durum bir tarafıyla gerçekten böyledir. Müellifler siyasetnameler aracılığıyla kâmil bir hükümdarın nasıl olması gerektiği, devlet yönetiminin doğru yollarının ne olduğu gibi pek çok hususta genellemeler yapar. Fakat mesele başka bir açıdan değerlendirildiğinde ulemanın bu eserleri telif etmede başka bir motivasyonunun da olduğu görülür. Ulema bir yandan devlet siyasetini mütekâmil bir mahiyete ulaştırmak için çaba gösterirken diğer yandan kendi geleceğini kurtarma endişesi güder. Bu doğrultuda alimler, hükümdarın ulemaya nasıl davranması, neleri yapıp nelerden kaçınması gerektiğini anlatırken bir yanı sıra teorik genellemeler yapar. Diğer yandan ise tebaası olduğu hükümdarının ulemadan bir kişi olarak kendisine yönelik muamelesini şekillendirme çabası gösterir. Bu bahsin en büyük ve önemli içsel geriliminin bu ikilem olduğu söylenebilir. Müellifler genel olarak belli etmemeye çalışsalar da özellikle doğru alimler sahte alimler ayırımına gidilmesi, hükümdara doğru alimlere kıymet vermesi, sahte alimlerden uzak durması tavsiyesinde bulunulması gibi unsurlar bu gerilimi açığa vurur. Ulema sınıfında da birbiri ile çatışma halinde olan çeşitli alt grupların varlığı hatırlandığında her alim için kendisi ve çevresindekilerin gerçek ulema muarızlarının ise sahte ulema olarak vasıflanacağı açıktır. Bu şekilde alimlerin de hükümdarların kendilerini himaye, muarızlarını ise tasfiye etme çabası güttüklerini düşünmek mümkün hale gelir.

Sonuç olarak İslam siyaset düşüncesi çerçevesinde yazılan siyasetnamelerin bir taraftan ilmî genellemeler yaparak doğru siyaset ve devlet yönetimi hususunda her hükümdara hitap etmek amacını taşıdığı diğer taraftan eseri yazan müellifin kendi hükümdarına yönelik tavsiye ve taleplerini aktarma aracı olduğu söylenebilir. Ulema bu şekilde devlet ve cemiyetle beraber şahsiyetinin menfaatini aynı potada

eritmenin imkânını tesis etme gayreti gösterir. Kendi ikbalini devletin ikbaline raptetmekle siyasal zihniyetin bir parçası olmanın esrarına da vakıf olur.

Kaynakça

- Adalıoğlu, H. H. (2009). Siyâsetnâme. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (304-306. ss.), 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ahmed bin Hüsameddin Amâsî. (2016). *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*. Büyüyenay Yayınları.
- Ahmed Eflâkî. (2006). *Ariflerin Menkıbeleri*. (Çev: T. Yazıcı), Kabcacı Yayınları.
- Ebû Mansur es-Seâlibî. (1997). *Hükümdarlık Sanatı (Âdabu'l-Mulûk)*. (Çev: S. Aykut), İnsan Yayınları.
- Ebü'n-Necip Şeyzerî. (2013). *Nechü's-Sül'uk fî Siyaset'i'l-Mülûk*. (Haz: E. Köse), Büyüyenay Yayınları.
- Çiftcioğlu, İ. (2009). Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasındaki İlişkilerde Ulemânın Diplomatik Rolü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (26), 193-205.
- Diñer, Ö. (2018). *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*. Klasik Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (2015). *Nushatü's-Selâtn*. (Haz: F. Çerçi), Büyüyenay Yayınları.
- İbrahim bin Muhammed. (2016). *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe*. (Çev: H. Acar). Büyüyenay Yayınları.
- İmam Gazâlî. (1974). *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi (Birinci Cild)*. (Çev: A. Serdaroğlu), Bedir Yayınevi.
- İmâm Gazâlî. (2014). *İhyâ-u Ulûm'id-Dîn*. (Çev: A. Arslan). 1. Merve Yayınları.
- İmam-ı Gazâlî. (2016). *Nasihâtü'l-Mülûk*. (Çev: O. Şekerci), Büyüyenay Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kallek, C. (1998). el-Hidâye. ss. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (471-473. ss.), 17. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2016). *Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel*. (Haz: E. Köse), Büyüyenay Yayınları.
- Keskintaş, O. (2017). *Adalet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*. İletişim Yayınları.
- Kınalızâde Ali Çelebi. (2016). *Ahlâk-ı Alâî*. Fecr Yayınları.
- Koçi Bey (Göriceli). (1994). *Koçibey Risalesi*. (Haz. Y. Kurt), Ecdad Yayınları.
- Kömbe, İ. (2018). İslam Siyaset Düşüncesinin Bir Kaynağı Olarak Siyasetnâme-Nasihâtname Türünde Siyaset Tasavvuru. L. Sunar, Ö. Kavak (Ed.). *İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan* içinde (203-237. ss.), İlem Kitaplığı.

- Köse, H. M. (2018). İslam Siyaset Düşüncesinin Temelleri. L. Sunar, Ö. Kavak (Ed.). *İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan* içinde (27-50. ss.), İlem Kitaplığı.
- Necmeddin Dâye. (2017). *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol*. (Haz: Ş. Severcan). Büyüyenay Yayınları.
- Na'imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'imâ [Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn]*. (Haz: M. İpşirli). 1. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nizamülmülk. (2016). *Siyasetnâme*. (Çev: N. Bayburtlugil), Dergâh Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk. (2017). *Siyasetname*. (Çev: M. T. Ayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öngören, R. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (441-448 ss.), 29. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sa'dî-yi Şirâzî. (2016a). *Nasihâtname*. (Çev: T. Şafak), Büyüyenay Yayınları.
- Sa'dî-yi Şirâzî. (2016b). *Hükümdara Öğütler*. (Çev: T. Şafak), Büyüyenay Yayınları.
- Şeyhoğlu Mustafa. (2013). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*. (Haz: K. Yavuz), Büyüyenay Yayınları.
- Zencânî. (2019). *Kitâbu'l-letâifi'l-'Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye Alâeddin Keykûbat'a Sunulan Siyâsetnâme*. (Haz: H. H. Adalıoğlu), Yeditepe Yayınları.
- Çatışma beyanı:** Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.